

FRANK FOERSTER

ROZWÓJ, STRUKTURA I OSIĄGNIĘCIA INSTYTUTU SERBOŁUŻYCKICH BADAŃ LUDOZNAWCZYCH

Instytut Serbołużyckich Badań Ludoznawczych przy Centralnym Instytucie Historii Akademii Nauk NRD (Das Institut fuer sorbische Volksforschung beim Zentralinstitut fuer Geschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR)¹, może z satysfakcją spoglądać na swą wielostronną i owocną działalność w okresie 25 lat istnienia. Jest ona wyrazem polityki narodowościowej i naukowej władz NRD.

Obiektem badań Instytutu jest naród Serbów łużyckich (Łużyczan), żyjący w NRD jako równoprawna narodowość. Instytut ma za zadanie prowadzenie odpowiednich podstawowych badań z zakresu nauk społecznych, a w szczególności historii, etnografii oraz językoznawstwa i literaturoznawstwa.

Instytut został powołany do życia 1 V 1951 r. na mocy ustawy z dnia 23 III 1948 r. o ochronie praw ludności serbołużyckiej. Podstawowa część ustawy została włączona do konstytucji NRD. Instytut był pierwszą państwową instytucją naukową, mającą na celu badanie łużyckiej historii, kultury i języka. Dzięki temu umożliwiono samym Serbom łużyckim wypracowanie zasadniczych podstaw równoprawnego rozwoju w ramach procesu budowy socjalizmu. Motywem przewodnim całej działalności Instytutu stały się serbołużyckie badania ludoznawcze w służbie praktyki. Początkowa działalność koncentrowała się na problemach, jakie stwarzało nowe szkolnictwo na terenie Łużyc zróżnicowanych pod względem narodowym. Sytuacja uległa zmianie w 1952 r., kiedy to zadania pedagogiczne Instytutu przekazane zostały organom oświatowym utworzonym w tym celu. Na mocy decyzji Rady Ministrów 1 VIII 1952 r. Instytut został podporządkowany Niemieckiej Akademii Nauk w Berlinie (Deutsche Akademie der Wissenschaften)². Tym sa-

¹ W dalszym ciągu tekstu stosowane będzie skrótowe określenie: Instytut. Adres Instytutu: NRD — 86, Bautzen, Ernst-Thaelmann Str. 6.

² Od 1972 r. nazwa: Akademie der Wissenschaften der DDR.

mym zapoczątkowany został rozwój Instytutu jako placówki badawczej Akademii.

Rozbudowa Instytutu postępowała w miarę jak udawało się werbować młode kadry i szkolić je w celu efektywnego realizowania nowych zadań. Oprócz krytycznej oceny dotychczasowego dorobku szło w pierwszym rzędzie o opracowanie planów badawczych, uwzględniających przede wszystkim wymogi życia codziennego. W ramach nauk społecznych NRD Instytut miał za zadanie stworzyć naukowe przesłanki socjalistycznego rozwoju kultury serbołużyckiej.

To ukierunkowanie znalazło swój wyraz w koordynacji zadań z utworzonym w 1952 r. Instytutem Serbołużyckim Uniwersytetu Karola Marksa w Lipsku (Das Sorbische Institut der Karl-Marx-Universitaet Leipzig)³. Instytut w Budziszynie skoncentrował swe badania na historii okresu od późnego feudalizmu do czasów współczesnych, współczesnym językoznawstwie oraz na literaturoznawstwie doby nowożytnej i najnowszej. Badania etnograficzne rozpoczęto od środowiska wiejskiego, zwracając szczególną uwagę na społeczne procesy rozwojowe współczesności. Aby zapewnić stałe postępy badań, należało koniecznie pozyskać współpracowników z zewnątrz. Dzięki temu można było już w 1952 r. rozpocząć publikację rocznika Instytutu — „Lětopis”, początkowo jego języko- i literaturoznawczą serię A. W 1953 r. ukazały się pierwsze numery historycznej serii B oraz etnograficznej serii C. Już pierwsze tomy „Lětopisu” wyraźnie ujawniły nowe ukierunkowanie badawcze, które zgodnie ze swą społeczną misją starał się Instytut realizować. Serię wydawniczą monografii pn. „Spisy”, zapoczątkował w 1954 r. tom pt. *Historia piśmiennictwa serbskołużyckiego*. Wkrótce ukaże się już pięćdziesiąty tom.

W tych pracach opublikowano przede wszystkim większość wyników wielostronnych badań szczegółowych, uzupełniających najdotkliwsze luki. Było to charakterystyczne dla ówczesnego etapu konsolidowania się Instytutu jako placówki badawczej. Wraz z podnoszeniem się kwalifikacji naukowych pracowników w zakresie poszczególnych dyscyplin, następował rozwój specjalistycznych działów.

Zbadanie i opracowanie dziejów Serbołużyczan odpowiadało społecznemu zamówieniu, u którego podstaw leżało przeobrażenie serbołużyckich robotników we współtwórców socjalistycznego społeczeństwa. Do 1945 r. brak było w serbołużyckiej historiografii tradycji materialistycznych⁴. Dopiero po powstaniu NRD można było systematycznie upra-

³ Obecna nazwa: Institut fuer Sorabistik der Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx-Universitaet Leipzig.

⁴ Jedyne wcześniejsze ogólne opracowanie historii Łużyc wydane zostało w 1884 r. Napisane przez polskiego historyka, Wilhelma Bogusławskiego, zostało uzupełnione przez łużyckiego patriotę Michała Hórnikę i przetłumaczone na jego język ojczysty.

wiać i rozwijać sorabistyczne badania historyczne jako dyscyplinę naukową na podstawie zasad materializmu historycznego. W 1954 r. powołano do życia zespół roboczy historii serbołużyckiej, w którego skład wchodzi oprócz współpracowników Instytutu także inni naukowcy oraz działacze polityczni. Na początku lat sześćdziesiątych zespół ten przystąpił do przygotowania obszernej publikacji, obejmującej całokształt dziejów Serbów łużyckich. Odpowiednio kompleksowo ukształtował się profil badań historycznych Instytutu, które objęły również stosunki ekonomiczne, demograficzne i kulturalne. Jednocześnie poświęcano coraz więcej uwagi historii współczesnej. Efektem tych wysiłków jest wielotomowa *Historia Serbołużyczan*, której trzy pierwsze tomy ukazały się dotychczas w wersji językowej serbołużyckiej i niemieckiej. Tom I (wyd. 1977) obejmuje okres od początków do 1799 r., t. II (1974) od 1799 do 1917, t. III (1976) od 1917 do 1945. W przygotowaniu jest t. IV, traktujący o latach po II wojnie światowej. Najważniejsze wyniki uzyskane przy opracowywaniu omawianego wydawnictwa, opublikowano w popularnonaukowym *Zarysie historii serbołużyckiej*, wydanym w 1976 r. przez Domowina-Verlag w Budziszynie w trzech wersjach językowych: górnołużyckiej, dolnołużyckiej oraz niemieckiej.

W przeszłości — zwłaszcza w XIX w. — etnografią serbołużycką zajmowali się głównie językoznawcy, zwracający uwagę przede wszystkim na folklor językowy i muzyczny⁵. Dopiero w 1952 r. Instytut podjął zaniedbane dotąd badania ludowej kultury materialnej. Do 1954 r. zajęto się przede wszystkim inwentaryzacją strojów ludowych, budownictwa i narzędzi rolniczych. Zbadanie zjawisk z tych dziedzin było sprawą szczególnie pilną, gdyż rozwój Łużyc jako centralnego zagłębia węglowego i energetycznego NRD łączył się z przyspieszonymi przeobrażeniami struktury społecznej tej ziemi. Z końcem lat sześćdziesiątych historycy i językoznawcy Instytutu przeprowadzili kompleksowe badania na terenie gminy Gross Partwitz (pow. Hoyerswerda), która w międzyczasie przestała istnieć wskutek rozbudowy górnictwa. Rezultaty tych badań opublikowano w 1976 r. w monografii *Gross Partwitz — przemiany jednej łużyckiej wsi puszczańskiej* (t. 45 serii „Spisy”). Na początku lat siedemdziesiątych poświęcono wnikliwe studium aktualnym problemom społecznym i etnicznym wiejskich robotników przemysłowych w mieszanej pod względem narodowościowej części łużyckiego zagłębia węgla brunatnego. Wyniki badań zostały przekazane do wykorzystania odpowiednim organom państwowym i społecznym. Jako „synteza zasługuje na uwagę ukończona w 1976 r. w formie manuskryptu *Etnografia Serbów łużyckich*, stanowiąca samodzielny wkład do pro-

⁵ Należy tu wymienić bogate zbiory pieśni ludowych, które opracowali: Jan Arnošt Smoler, Michał Hórnik, Adolf Černý i Ludvík Kuba.

jektu międzynarodowego wydawnictwa *Etnografia narodów słowiańskich*. Wspomniany manuskrypt może również być potraktowany jako studium przygotowawcze do podręcznika etnografii łużyckiej.

Instytut od chwili swego powstania zajmował się też literaturoznawstwem. Dotąd brak było podsumowującego opracowania przedstawiającego rozwój piśmiennictwa serbołużyckiego⁶. Rezultatem krytycznej oceny szczegółowych opracowań były dwa pierwsze tomy *Historii piśmiennictwa serbołużyckiego*. Tom I (wyd. 1954) obejmuje okres od XVI w. do 1871 r., t. II (1960) od 1871 do 1917 r. Kontynuację i zakończenie stanowią będą tomy: III (1918—1945) i IV (od 1945 do czasów współczesnych).

Równoległe z opracowywaniem wymienionej syntezy prowadzone były studia szczegółowe. Spośród nich na czoło wysuwa się monografia poświęcona podstawie światopoglądowej poety Jakuba Bart-Cišinskiego (1856—1909), epokowej osobowości literackiej Serbołużyczan w czasach prusko-niemieckiego imperializmu.

W przeszłości językoznawstwo łużyckie — mimo społecznego wyzysku i narodowego ucisku, na które wystawieni byli Serbowie łużycy — mogło wykazać się poważnymi osiągnięciami, przyczyniając się do rozwoju postępowej slawistyki w Niemczech. Nowe łużyckie językoznawstwo mogło więc — krytycznie — nawiązać do tego dzieła, które było owocem pracy nielicznych łużyckich, pewnych słowiańskich i niemieckich filologów. Wymogi życia codziennego, a zwłaszcza szybko rozwijającego się szkolnictwa na mieszanym pod względem narodowym terenie Łużyc, zdeterminowały początkowo niemal całkowicie zakres zadań Instytutu w dziedzinie językoznawstwa. Rezultatem wysiłków zespołu był szereg pilnie potrzebnych słowników do użytku praktycznego. W trakcie ich opracowywania uświadomiono sobie w pełni konieczność systematycznego badania łużyckich języków pisanych i dialektów. Na początku lat sześćdziesiątych Instytut był w stanie podjąć się wykonania tego rozszerzonego i pogłębionego kompleksu zadań. Kontynuując dotychczasowe prace z zakresu edycji słowników, przystąpiono do opracowania słownika niemiecko-górnołużyckiego, bazującego na ekscerpcji współczesnego, górnołużyckiego języka pisanego. Równocześnie przystąpiono do opracowania gramatyki opisowej języka górnołużyckiego. Ponadto uległy nasileniu badania nad dialektami w związku z obszerną publikacją pt. *Atlas języka serbołużyckiego*, którego kilka tomów ukazało się już drukiem (t. I—V, XI). To dało podstawę do aktywnego udziału łużyckiej dialektologii w międzynarodowym projekcie: *Atlas języków słowiańskich*. Ukończenie słownika i gramatyki oraz kontynuacja atlasu to obecnie główne zadania językoznawców Instytutu.

⁶ Wydana w 1938 r. *Geschichte der sorbischen Literatur*, pióra polskiego slawisty Józefa Gołąbka, uwzględniała przede wszystkim literackie powiązania łużycko-polskie i obliczona była na polskiego czytelnika.

W 1953 r. Instytut przejął nieuporządkowane resztki skonfiskowanego przez faszystów archiwum byłego serbołużyckiego towarzystwa naukowego Maćica Serbska. Z czasem doszły materiały stanowiące spuściźnę po łużyckich naukowcach i twórcach kultury. Równocześnie w różnych państwowych, łużyckich instytucjach kulturalnych gromadziły się zasoby piśmiennicze o wartości archiwalnej, co pilnie wymagało ich skomasowania. Stosownie do zadań i celów archiwistyki w NRD, należało stworzyć archiwum docelowe, gromadzące spuściźnę piśmienniczą obrazującą rozwój kultury Serbołużyczan i stanowiącą bazę źródłową dla sorabistyki. I tak 1 X 1959 r. powstało przy Instytucie Archiwum Kultury Serbołużyckiej (Sorbisches Kulturarchiv). W rezultacie systematycznego opracowywania szybko zwiększających się zasobów, można było dotąd sporządzić trzy tomy inwentarza Archiwum.

Konieczność przeciwstawienia dawnym niemieckim interpretacjom i obecnie w RFN prowadzonym badaniom ludoznawczym wiarygodnego materiału faktograficznego spowodowała utworzenie przy Archiwum Kultury Serbołużyckiej zespołu programowego, zajmującego się demografią historyczną i statystyką Serbów łużyckich. Rezultatem jego badań była wiarygodna rekonstrukcja rozwoju łużyckiego obszaru językowego od schyłku XV do początków XIX w., jak również ustalenie liczebności i struktury społecznej Łużyczan w tym samym okresie.

Bezpośrednio po wyzwoleniu członkowie masowej organizacji serbołużyckiej Domowina przystąpili do gromadzenia rozproszonych resztek biblioteki Maćica Serbska, skonfiskowanej przez faszystów i w 90% zniszczonej. Zgromadzone początkowo ok. 3 tys. tomów stały się záładkiem utworzonej w 1949 r. Centralnej Biblioteki Serbołużyckiej (Sorbische Zentrálibliothek), która została później wcielona do Instytutu. Od tego czasu kompleksowo określony profil badawczy Instytutu przesądzał w coraz większym stopniu o rozwoju Biblioteki. Tak więc stopniowo Centralna Biblioteka Serbołużycka przekształciła się w bibliotekę naukową, która stara się gromadzić wszystkie druki zarówno w języku łużyckim, jak i dotyczące Serbów łużyckich. Zasoby Biblioteki szacuje się obecnie na ok. 59 tys. tomów. Opierając się na rozwijającej się zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym działalności wydawniczej Instytutu, Centralna Biblioteka Serbołużycka prowadzi ożywioną wymianę wydawnictw z bibliotekami, instytucjami oraz pojedynczymi osobami w kraju i zagranicą.

Zainicjowana przez łużyckiego bibliotekarza Jakuba Wjacławka (zmarł w 1951 r.) *Bibliografia łużycka* została również przejęta przez Instytut. Zestawiana przez Instytut, przy pomocy współpracowników z zewnątrz, *Bibliografia Serbołużycka* obejmuje dotąd 3 tomy. Od 1963 r. ukazuje się w odstępach pięcioletnich.

25 III nastąpiła zmiana organizacyjna polegająca na przekształceniu Instytutu w placówkę Akademii (Akademieinstitut). Z kolei społecznie

uzasadniona konieczność koncentracji potencjału naukowego spowodowała dalszą reorganizację, polegającą na przyłączeniu Instytutu z dniem 15 VIII 1969 r. (na warunkach względnej samodzielności) do nowo powstałego Centralnego Instytutu Historii (Zentralinstitut fuer Geschichte). Jak dowodzą przytoczone fakty, ściślejsze powiązanie z potencjałem badawczym Akademii Nauk — co przyniosło nasilenie się kontaktów z praktyką socjalistyczną — wywarło pod każdym względem korzystny wpływ na rozwój Instytutu.

W świetle uchwał IX zjazdu Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec należy teraz w większym jeszcze stopniu uwzględniać kompleksowość w pracach Instytutu. Oznacza to, że podnosząc na wyższy poziom prace w ramach poszczególnych dyscyplin łużyckiego ludoznawstwa, należy zacieśnić współpracę przy realizacji projektów zbiorowych. Idzie więc o to, aby korzyści płynące z kompleksowej struktury Instytutu znalazły swój pełny wyraz w kompleksowości jego pracy naukowej.

Na czele Instytutu stał od chwili jego powstania do początku 1977 r. prof. dr hc Paweł Nowotny, który położył trwałe zasługi przy tworzeniu i określaniu profilu działania tej niewielkiej, lecz bogatej w osiągnięcia serbołużyckiej placówki badawczej. Po przejściu na emeryturę prof. Nowotnego dyrektorem Instytutu został mianowany dr sc. Měrćin Kasper. Instytut konsekwentnie kontynuuje i realizuje rosnące zadania naukowe i praktyczne, do czego zobowiązują tradycje serbołużyckich badań ludoznawczych.

Tłumaczył z jęz. niemieckiego Jerzy Sydor

ÜBER ENTWICKLUNG, STRUKTUR UND ERGEBNISSE DES INSTITUTS FÜR SORBISCHE VOLKSFORSCHUNG IN BAUTZEN

Das Institut für sorbische Volksforschung beim Zentralinstitut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR entstand im Jahre 1951. Zu seinen Hauptaufgaben gehören Forschungen aus dem Bereich der Gesellschaftswissenschaften, insbesondere der Geschichte, Ethnographie sowie der Sprach- und Literaturwissenschaft. Im Jahre 1952 begann die Herausgabe des Jahrbuches des Instituts — „Lětopis“, und 1954 erschien der erste Band aus der monographischen Serie „Spisy“, die heute bereits fast 50 Bände zählt. Im reichhaltigen Erwerb des Instituts, das seine Erfolge auch der Zusammenarbeit mit wissenschaftlichen Institutionen in In- und Ausland verdankt, befinden sich ebenfalls synthetische Bearbeitungen, die die Ergebnisse von breit angelegten Einzeluntersuchungen zusammenfassen. Hierzu gehören u.a. drei Bände der *Geschichte der Sorben* (bis 1945, Band 4 in Vorbereitung), *Ethnographie der Sorben* sowie die beiden ersten Bände der *Geschichte des sorbischen Schrifttums*. Veröffentlicht wurden ferner einige Bände des *Sorbischen Sprachatlas*. 1959 wurde am Institut das Sorbische Kulturarchiv organisiert. Die Bibliothek besitzt etwa 59 Tsd. Volumina. Direktor des Instituts war seit dessen Begründung bis 1977 Prof. Dr. h.c. Paweł Nowotny, und nachdem dieser in den Ruhestand getreten war, leitet es Dr. sc. Měrćin Kasper.